

Sau på «Lofotbeite» i Bunesfjorden, Moskenes. Foto: Oskar Puschmann

Utmarksbeite for husdyr i Nord-Noreg – ressursgrunnlag og beitebruk

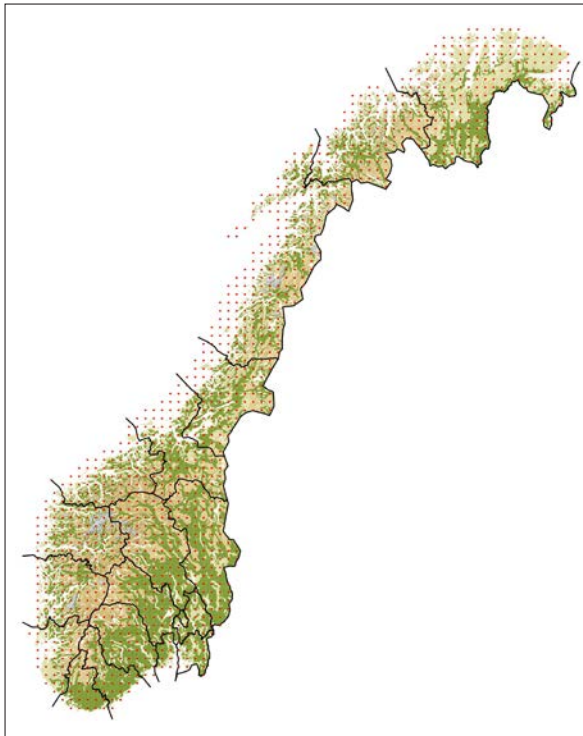
Nord-Noreg har dei største utmarksbeiteressursane i landet både i kvalitet og mengde. Men bruken av ressursen er liten og har ei negativ utvikling. Dette går fram av ein rapport frå NIBIO som for første gong gjev ei samla oversikt over utmarksbeite for husdyr i heile landet og for kvart fylke.

Gjennom prosjektet «Arealrekneskap for utmark» (AR18x18) har NIBIO henta inn nasjonale og regionale tal for beiteressursar og beitebruk i utmark. AR18x18 er basert på vegetasjonskartlegging av 0,9 km² store flater lagt ut med 18 km mellom kvar flate. I dei nordnorske fylka fell det da 391 flater. Kartlegginga gjev grunnlag for statistikk over beiteressursar. Saman med erfaringar frå mange lokale kartleggingsoppdrag i dei nordnorske fylka har vi derfor mykje kunnskap om utmarksbeitet i landsdelen. Informasjon om korleis beitet blir bruka kan finnast i statistikkar frå produksjonstilskot i land-

bruket (PT-data), og i kart over norske beitelag som organiserer det meste av utmarksbeitande sau og ein god del av storfe.

BEITEKVALITET

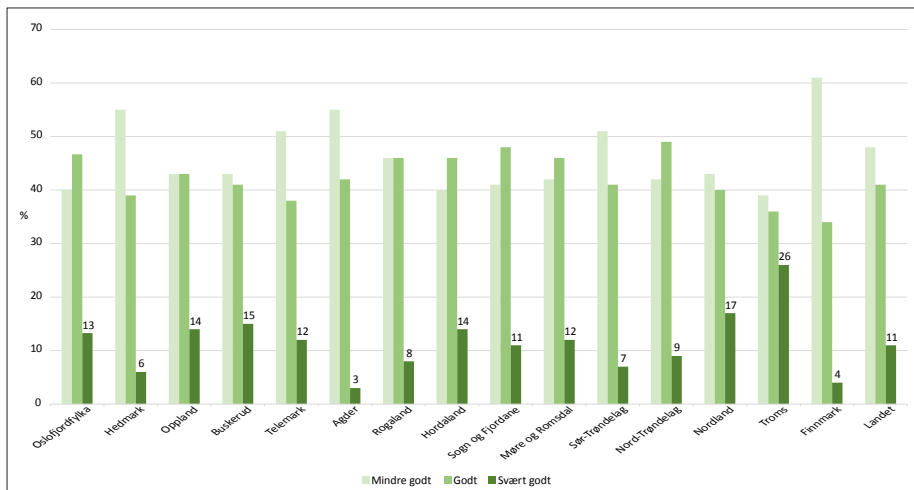
I utmarka er det som i fjøs og på innmark – kvaliteten på føret dyra har tilgang til er viktig for kva tilvekst ein kan vente. Avgjerande for beitekvaliteten til eit utmarksareal er kor mykje beiteplanter som veks på arealet og næringsinnhaldet i plantene. Det er i første rekkje gras og halvgras (storr, frytler og siv) og noko urter som er beiteplanter.

Figur 1. Arealrekneskap for utmark med nett av utvalsflater.

Bruk av vegetasjonstypar ved beitekartlegging har lange tradisjonar her til lands, og er den einaste systematiske reiskapen vi har for å beskrive beitekvalitet. I NIBIO si beitekartlegging blir det bruka 45 vegetasjonstypar. Vegetasjonstypane blir sortert etter førverdi etter ein tredelt skala; *mindre godt*, *godt* og *svært godt* beite. Areal av *mindre godt* beite er *lav-* og *lyngrik mark* med så lite beiteplanter at slike areal ikkje har noko verdi som beite for husdyr. Middels beitekvalitet eller *godt* beite finn ein i *blåbærmark* som det er mest av i norsk utmark. Arealet av beste beiteklassen, *svært godt* beite, er ein god indikator på beitekvaliteten. Dette er *gras-* og *urterik mark* og utgjer saman med *godt* beite det vi kallar *nyttbart beiteareal*. Dette er det arealet ein kan rekne med at dyr tek plantemateriale av betydning for tilvekst i frå.

Kvalitet av utmarksbeitet for fylka viser ein klar samanheng med berggrunn og topografi. Troms har veldig mykje rik berggrunn og variert topografi og kjem ut med den klart høgaste beitekvaliteten i landet. Nordland er ein god nummer to. Kvaliteten er lågast i fylke med mest fattige bergartar og meir flat- og låglendt topografi, som til dømes Finnmark, Hedmark og Agder. Gjennomsnittstal for fylka skjuler store variasjonar innan kvart fylke.

Figur 2. Areal av ulik beitekvalitet for husdyr (sau og storfe) vist som prosent av tilgjengeleg utmarksbeiteareal i fylke og for landet totalt. Talverdiar er sett på søylene for svært godt beite.

Gras- og urterik mark er det beste beitet i utmark

Blåbærmark har middels beiteverdi

Lav- og lyngrik mark har ikkje beiteverdi for husdyr

Denne dalbotnen i Rotfjellet i Hattfjelldal er ei einaste lågurteng og er eit svært godt beite både for sau og rein. Foto: Anders Bryn.

Nordland: Rik berggrunn og ein topografi med mykje brattlende gjer at Nordland fylke kjem høgt i kvalitet av utmarksbeite sett i høve til landet elles. Med 17 % av arealet som *svært godt beite* ligg fylket ein god del høgare enn snittet for landet som er 11 %. Ein del variasjon vil finnast da det også er område med fattigare berggrunn, og dette kan skifte over korte avstandar da fattige og rike bergartar kan vera blanda i komplekse mønster. Heile 21 % av arealet over skoggrensa i Nordland er snøleie. Dette er gunstig for beiteutnyttinga da det gjev nygroe og god tilvekst på dyra ut over seinsommar og haust.

Indre Helgeland og indre Salten har svært gode beite både i skogregionen og i fjellet. Ofoten, Nord-Salten og ytre Nord-Helgeland har ein del store, samanhengande grunnfjellsområde med lite lausmassar og jamt over skrinne beite. Det same gjeld granittområda lenger sør på Helgeland. Her er det likevel store variasjonar, for ofte finst det gode beiteareal på skredjord i fjellsidene. Grunnfjellsbergartane i Lofoten og Vesterrålen har eigenskapar som gjer at dei vitrar lett og gjev opphav til eit betre jordsmonn enn gneisar og granittar lenger sør i fylket. Typisk for desse distrikta er djupe dekke av forvittringsjord og skredjord som gjev eit godt jordsmonn og frodige lier. Kultivering gjennom beite og slått har gjeve desse liene eit godt grasdekke som er svært gode beite.

Beitekvaliteten er lågare på fattig berggrunn i dei mest humide delane sør i fylket, men også her finst det lokale variasjonar med stadvis gode beite. På rik berggrunn kan det vera gode beite på øyar og holmar. Her kan det vera tørkeutsett der beitet fell fort i nedbørfattige periodar. Langs kysten er det også svært gode beite i *strandenger*.

Troms: Med 26 % av tilgjengeleg areal i beste beiteklassen skil utmarksbeitet i Troms fylke seg ut som det klart beste i landet. Berggrunn dominert av lause, næringsrike bergartar og ein topografi med mykje brattlende gjev denne høge kvaliteten.

Troms har høg kvalitet på utmarksbeitet både over og under skoggrensa. Karakteristisk for fylket er dei mange rike bjørkeskogsliene. Det er berre i dette fylket at den rike *engbjørkeskogen* er dominerande vegetasjonstype med heile 27 % av arealet under skoggrensa. Spesielt er òg den høge kvaliteten på beitet over skoggrensa. Frodige høgstaudeenger og store areal med rik snøleievegetasjonen (*lågurteng*), gjer at 20 % av arealet er i beste beiteklasse, landsnittet er 7 %.

Noko variasjon i beitekvalitet er det òg i Troms. Grunnfjellsområda på øyane og i Reisadalen og Kvænangen lengst aust, har noko mindre av dei gode

I skredmarker under bratte fjell er det ofte frodige høgstaudeenger som her frå Vanna i Karlsøy. Foto: Per K. Bjørklund.

beiteklassane. Uavhengig av berggrunnen finst det gode beiteareal på finkorna skredjord under bratte fjell og i skrentar i kyststroka. Mange stader langs kysten er det også her svært gode beite på *strandenger*.

Finnmark: Med 4 % av landarealet i beste beiteklassen ligg Finnmark godt under snittet for landet. Naturen i fylket skil seg sterkt frå Nord-Noreg elles. Berre 5 % av arealet ligg over 600 moh. og landskapsformene har mykje viddepreg. Saman med mykje fattige bergartar, låg nedbør og djupe lausmassar som gjev ei tørr overflate, gjer dette at *lav- og lyngrike skogar* og *lav- og risheier* er dominerande vegetasjonstypar. Det er lite med snøleie.

Viddepregget er særleg sterkt på indre strok med Finnmarksvidda som ligg i eit høgdelag mellom 300 og 500 moh. Vidda er vinterbeite for ein stor del av tamreinen i landet. Det kjølege innlandsklimaet med lite nedbør og ein gunstig snøkonsistens, saman med eit stort lavbeitepotensial, skapar dei beste forutsetningar for vinterbeiting. Det flate landskapet karakteriserer også det meste av Nord- og Aust-Finnmark, som er dominert av høgtliggjande vidder og platåfjell.

Lengst nordvest i Finnmark, på fastlandet i Loppa og Alta, samt på dei store øyane, er det spisse fjell-

former og rekkjer av kvasse eggjar, slik ein finn det lenger sør i landsdelen. Saman med rikare bergartar er det her gode sommarbeite som er viktige for rein. I fleire distrikt elles er det òg betydelege forekomstar av næringsrike bergartar, og uavhengig av berggrunnen finst det gode beiteareal på finkorna skredjord under bratte fjell i kyst- og fjordstroka. Særleg markert i landskapet i Finnmark er dei lange og breie fjordstrekningane som deler opp landmassen til store halvøyar. I fjordsidene og dalane inn frå fjordbotnane er det mykje av frodige bjørkeskogar og stadvis svært gode beite.

BEITEBRUK

Nordland: Om lag 21 000 storfe, 197 000 sauer, 4200 geiter og 510 hestar gjekk meir enn 5 veker på utmarksbeite i 2019. 47 % av driftseiningane hadde sau i utmark og 26 % storfe. Av fylkesarealet vart 29 % bruka av organiserte beitelag.

Det er store ulikheiter i beitebruken for sau i Nordland. Vesterålen har størst tettheit, og det går jamt med sau også i Lofoten, på sørsida av Skjerstadfjorden med Saltdalen og Beiardalen, og på indre strok av Helgeland. I Ofoten, Nord-Salten og sør på Helgeland er det lite sau. Hadsel var største sauekommunen i 2019 med 14 100 sau sleppt i utmark, deretter følgde Hattfjelldal 12 500, Vestvågøy 11 900, Sortland

Høgstaudeeng langs Tverrelva i Vardø som er kultivert til fullstendig grasdominans. Foto: Michael Angeloff

11 600, Hemnes 11 500 og Rana 10 400. Brønnøy hadde mest storfe i utmark med 2600 dyr. Her hadde Alstahaug 2000, Sømna og Dønna kvar 1400 og Leirfjord 1200. Vestvågøy var størst på geit med 1100 dyr i utmark, følgt av Bodø og Beiarn kvar med 900.

Reindrifta i Nordland reinbeiteområde er delt inn i 12 reinbeitedistrikt. Dei to sørlegaste strekkjer seg inn i Nord-Trøndelag. Områda nord for Ofotfjorden blir bruka av fem reinbeitedistrikt som tilhøyrer Troms reinbeiteområde. Det var totalt ca. 14 500 rein på vinterbeite i 2019 i dei 12 reinbeitedistrikta som tilhøyrer Nordland reinbeiteområde. I tillegg kjem det

inn rein på barmarksbeite langs riksgrensa frå svenske samebyar i Norrbotten og Västerbotten.

Troms: Omlag 5900 storfe, 112 000 sauer, 9100 geiter og 415 hestar gjekk meir enn 5 veker på utmarksbeite i 2019. 52 % av driftseiningane hadde sau i utmark og 18 % storfe. Av fylkesarealet vart 29 % bruka av organiserte beitelag.

Det meste av sau på utmarksbeite går i fjord- og kystbygder. På indre strok er det lite sau. Balsfjord var største sauekommunen med 13 600 sau, deretter følgde Harstad 11 600, Lyngen 10 700 og Tromsø

Strandenger er svært gode beite. Her frå Hokland i Hadsel der god kultivering har gjeve ei tett grasmatte. Opphøyrer beitinga kjem mjøldurt og hundekjeks inn og skuggar ut graset. Foto: Per K. Bjørklund.

8500. Målselv hadde mest storfe i utmark med 1100 dyr. Her hadde Balsfjord 1000 storfe, Harstad 700 og Bardu 600. Med 9100 dyr var Troms det fylket som slapp mest geit i utmark i 2019. Balsfjord hadde 2700 geit i utmark, følgd av Kåfjord 1400 og Tromsø 900. Sauetalet i utmark i fylket har gått ned med 14 % sidan 2000.

Sommarbeite for rein foregår i store delar av Troms, men med ei hovudvekt i ytre delar. Største reintalet er på øyar og i kyststrok i Midt- og Nord-Troms samt i fjellområda aust for Lyngenfjorden. Det meste av Indre Troms blir beita til andre tider av året. Unnateke er svensk reindrift som har mange dyr på sommarbeite i dei austlege delane av Indre Troms. I 2019 hadde norsk reindrift ca. 48 000 vaksne rein på sommarbeite i Troms.

Finnmark: Omlag 1200 storfe og 23 000 sauer gjekk meir enn 5 veker på utmarksbeite i Finnmark i 2019. Av fylkesarealet vart 5 % bruka av organiserte beite-lag. Det meste av sau på utmarksbeite går i fjord- og kystbygder. På indre strok er det lite sau. Tana var største sauekommunen i 2019 med 4100 sau, deretter følgde Nesseby 3900, Alta 3500 og Porsanger 3400. Alta hadde mest storfe i utmark med 500 dyr.

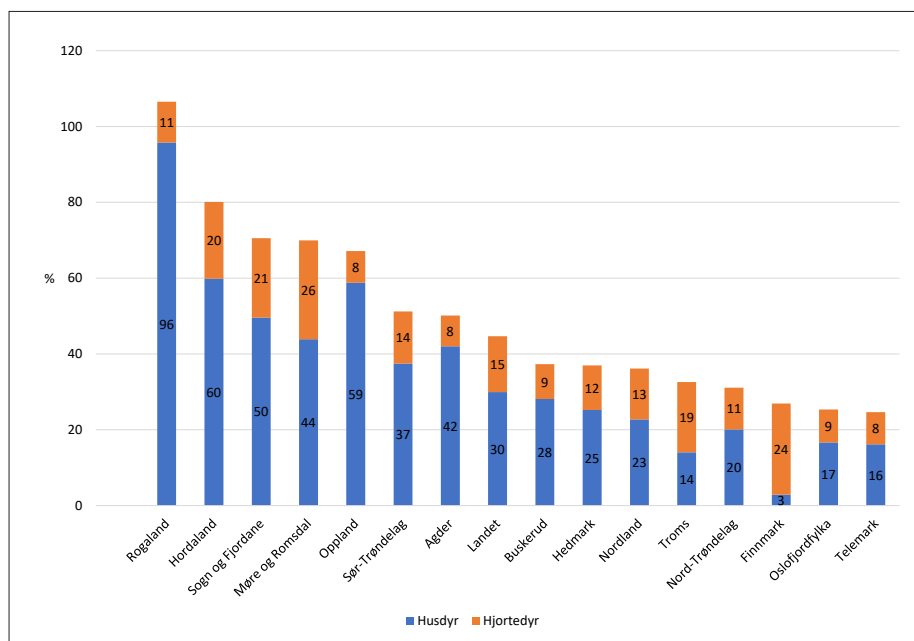
Reinen er det viktigaste dyret på utmarksbeite i Finnmark, og det meste av utmark i fylket er reinbeiteareal. I 2019 var det om lag 186 000 vaksne rein i Finnmark. Reindriftnæringa er basert på utnytting av beiteressursane i utmark gjennom heile året. Det meste av indre Finnmark blir ikkje beita om sommaren, men til andre tider av året. Knappt halvparten av

fylkesarealet blir nytta som sommarbeite for rein. Dette er mest kyst- og fjordstrok i norddelen av fylket som ut frå naturgrunnlaget er dei best eigna grøntbeiteområda med den mest næringsrike berggrunnen og eit forholdsvis fuktig og kjøleg klima. Reinen sitt naturlege trekkemønster har i alle tider gått frå innlandet til kysten om sommaren. Om lag halvparten av distrikta i Vest-Finnmark har sommarbeite i Troms.

BEITEKAPASITET OG BEITETRYKK

Tilpassing av dyretalet til beiteressursen er viktig. For mange dyr vil gå ut over tilveksten, medan for få gjer skjøtselen dårleg og reduserer kvaliteten av beitet. Samla praktisk nyttbar beitekapasitet for husdyr for heile landet er berekna til 9,5 mill. saueeiningar (ei saueeining er eit dyr med gjennomsnittleg fôrbehov i ein flokk med normal fordeling av søyer og lam). Største beiteressursane, 3,3 mill. saueeiningar eller 34 % av samla ressurs for landet, ligg rimelegvis i dei tre nordnorske fylka, da dette er store fylke. Nordland og Troms har i tillegg høg kvalitet på utmarksbeitet. Desse fylka har store areal som ligg slik at dei er lite aktuelle å nytte som husdyrbeite, men mykje av dette er viktige areal for reindrifta.

Kor mykje fôr som kvart år blir hausta av husdyr i utmark kan grovt bereknast ut frå dyretal sleppt på utmarksbeite henta frå søknadar om produksjonstilskot. For sau er truleg dette eit nokolunde godt uttrykk for beitetrykk da det meste av norsk sau brukar utmark i det som kan reknast som beitesesong. Storfe har jamt over kortare beitesesong og mykje dyr går i grensesona mot innmark som gjev ei vanskeleg vurdering av kor mykje fôr som blir teke frå

Figur 3. Beitetrykk i utmark i 2019 målt i prosent av tilgjengeleg beiteressurs for husdyr i fylke og for landet totalt. Blå del av søylene viser kva som var nytta av husdyr og oransje viser det som hjortedyr beitar i konkurranse med husdyr.

Beiting påverkar vegetasjonen ved avbiting, trakk og gjødsling. Engbjørkeskogen kan bli svært grasrik over tid ved slik påverknad. Her frå Svartfjell i Lenvik. Foto: Per K. Bjørklund

utmark. Utmarksbeitet må òg delast med andre utmarksbeitande dyr. Det er berekna grovt eit fôrutak for ulike hjortedyr som er i konkurranse med husdyra sin beitebruk.

Samla beitetrykk i 2019, inkludert hjortedyr, på beiteressursen tilgjengeleg for husdyr, utgjorde etter dette 4,2 mill. saueeiningar for heile landet, for Nord-Noreg 1,1 mill. Dette gav eit landssnitt på 45 % utnytting. Vestlandfylka og Oppland låg høgast i utnytting, kring 70-80 %. Lågast var Telemark og Oslofjordfylka med 25 % utnytting, Finnmark 27 %, Nord-Trøndelag 31 %, Troms 33 % og Nordland 36 %. Samla utnytting for dei nordnorske fylka var 32 % av ressursen, der 14 % var nytta av husdyr og 18 % av rein. 68 % av ressursen var såleis ikkje nytta. Det vil seie at det i 2019 kunne vore sleppt 2,2 mill. fleire saueeiningar. Dersom den ledige kapasiteten berre skulle nyttast av husdyr kunne dyretalet i nordnorsk utmark da bort i mot femdoblast.

Verdien av fôret husdyr hausta frå utmarka i Nord-Noreg i 2019 var om lag 180 millionar kroner dersom dette skulle erstattast med kraftfôr. I tillegg kjem fôr hausta av rein som beitar i utmark heile året. Verdien av å ha dyr i utmarka kan ikkje målast berre i kroner. God dyrehelse, god dyrevelferd og eit bortimot økologisk sluttprodukt er òg viktig.

STORE RESSURSAR

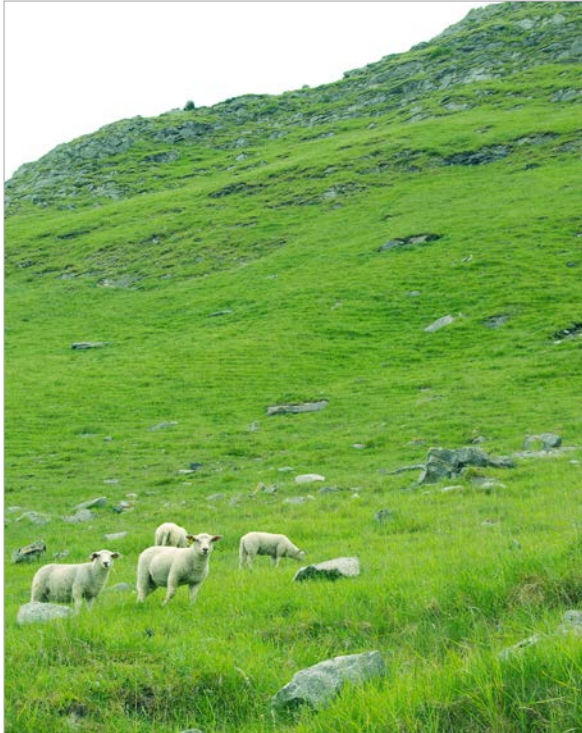
Våre berekningar viser at det er rikelege ressursar for meir husdyr i utmark i dei nordnorske fylka. Fôrutaket kan òg aukast mykje ved lengre beitesesong,

særleg for storfe. Kor mykje av ressursen som er muleg å nytte i praksis er usikkert og vil vera ulikt på kort og lang sikt. På kort sikt er det mange avgrensingar i høve til produksjon av vinterfôr, fjøskapasitet, kraftfôrpris, marknad, beiterettar og ikkje minst økonomi for den enkelte bonde.

Beiteressursane i utmark i landet er ulikt fordelt, med store regionale og lokale variasjonar. Eit paradoks er at dyretalet i fleire fylke med heller skrinnt utmark er høgt, medan utnyttinga er lågast i nokre av fylka med høgast beite kvalitet og med den rikelegaste ressursen. Ikkje minst gjeld dette Troms, som har ei låg utnytting av utmarksbeite av høgaste kvalitet.

Beite kvaliteten i utmarka er ikkje berre naturgjeve. Mykje av vegetasjonsbiletet er ein arv etter tidlegare tiders veldig intensive utmarksbruk. Beiting, slått og anna hausting gav eit ope, grasrikt landskap. I det meste av Nord-Noreg er beitetrykket no for lågt. Buskvegetasjon og tresetting blir tettare og reduserer planteproduksjonen i undervegetasjonen når lys og varme ikkje slepp ned. På den beste marka kjem høg-vaksne urter og bregner inn og skuggar ut graset. Beite kvaliteten blir derfor sakte redusert på store areal og kulturlandskap forsvinn saman med det beiteskapte biologiske mangfaldet. Utmarka må brukast og skjøttast skal desse kvalitetane takast vare på.

Det er i frodige bjørkelier med den mest produktive vegetasjonstypen, *engbjørkeskog*, det er mest å hente på å sette inn skjøtselstiltak. Forsøk viser at planteproduksjonen i undervegetasjonen i slik skog kan

I Lofoten er det jamt frodige grasenger i liene. Disse er skapt gjennom slått og beiting i lange tider. Når dette opphører kjem bregner og kratt av bjørk og rogn. Ei stor landskapsendring er på gang der beitedyra blir borte. Foto frå Vestvågøy: Per K. Bjørklund t.v og Finn-Arne Haugen t.h.

både to- og tredoblast ved tynning, og vegetasjonen vil ved høgt beitetrykk kunne bli veldig grasrik. Det spesielle med den rike skogen i liene er at jordsmonnet ikkje blir tappa for næring ved hausting, av di ny næring kjem med sigevatnet frå areal som ligg ovanfor. Dei gardsnære liene er ofte vakre kulturlandskap som òg er eit viktig produkt frå beitebruk, og som igjen er råvara til ei anna bygdenæring – reiselivet.

REFERANSE:

- Bjørklund, P. K., Rekdal, Y. og Strand, G.H. 2012. Arealregnskap for utmark. Arealstatistikk for Troms. Norsk inst. for skog og landskap, ressursoversikt 05/12. <http://hdl.handle.net/11250/2453881>.
- Bjørklund, P. K., Rekdal, Y. og Strand, G.H. 2015. Arealregnskap for utmark. Arealstatistikk for Finnmark. Norsk inst. for skog og landskap, ressursoversikt 01/15. <http://hdl.handle.net/11250/2436824>.
- Bjørklund, P.K., Rekdal, Y. og Strand, G.H. 2017. Arealregnskap for utmark. Arealstatistikk for Nordland. NIBIO rapport 3(106)2017. <http://hdl.handle.net/11250/2459976>.
- Rekdal, Y. og Angeloff, M. 2021. Utmarksbeite – ressursgrunnlag og beitebruk. Arealregnskap for utmark. NIBIO rapport 7(208)2021. <http://hdl.handle.net/11250/2837610>.

Største beiteressursen i Nord-Noreg ligg i dei mange frodige bjørke-liene med engbjørkeskog. Her frå Malangshalvøya. Foto: Finn-Arne Haugen.

FORFATTERE:

Yngve Rekdal, Per K. Bjørklund og Finn-Arne Haugen